

KLEINE VLINDERS IN FRIESLAND NA LEMPKE

Microlepidoptera sinds de uitgave van 'De vlinders van Friesland'.

Leo Bot

De wereld van kennis over vlinders in Friesland is in tweeën verdeeld: voor en na Lempke. Dat geldt zeker voor de kleintjes (Microlepidoptera). Het boek 'De Vlinders van Friesland' van B.J. Lempke dat in 1985 uitkwam betekende een geweldige stimulans om de leemten in de kennis over deze vlindergroep aan te vullen.

inleiding

Met het uitkomen van het boek 'De vlinders van Friesland' (Lempke, 1985) werd al gauw duidelijk dat het beeld over het voorkomen van vlinders in onze provincie allerm minst volledig was. Lempke geeft dat zelf in zijn voorwoord aan. Hij heeft slechts een overzicht gegeven van het op dat moment bestaande materiaal. Juist daardoor ging van het boek een grote stimulans uit naar de mensen die zich met vlinderonderzoek bezighielden. Het is geen toeval dat nog in hetzelfde jaar de Vlinderwerkgroep Friesland werd opgericht. Het boek werd voor de werkgroep een vertrekpunt. Het boek 'De kleine vlinders' (Küchlein, 1993), dat een overzicht geeft van de verspreiding van de *Microlepidoptera* (micro's) in ons land, lijkt eerder een tegengesteld effect te hebben gehad. Dit boek, met gegevens tot en met 1992, sloot een periode af waarin juist (met het oog op die publicatie) veel werk is verzet op het gebied van micro's, met name bladmineers (gangen van bladmineerders). Hierna is de activiteit een beetje ingezakt, ook al omdat de werkgroep zich meer speciaal op de dagvlinders ging richten. Toch zijn er vanaf 1993 nog 25 soorten op de Friese lijst bijgekomen.

Na Lempke zijn er tot en met 1994 253 nieuwe soorten micro's aan de lijst toegevoegd. Dat is een aanzienlijk aantal. Lempke schreef zelf al: "Overigens zullen vooral bij de *Microlepidoptera* nog wel nieuwe te ontdekken zijn.", maar een dergelijk aantal in een toch betrekkelijk korte tijd zou hem waarschijnlijk verrast hebben.

nieuwe en 'nieuwe' soorten

Soorten kunnen op verschillende manieren als nieuw op de lijst belanden. Enkele zijn door Lempke over het hoofd gezien, dus daar komen we al goedkoop aan. Een apart geval is *Stigmella sorbi*, een mineermot van de

lijsterbes *Sorbus spec.*. Deze staat (tussen haakjes) wel in Lempke vermeld, maar Küchlein geeft in zijn boek aan dat de determinatie, van Albarda, vrijwel zeker onjuist moet zijn. Daarom kwam deze vondst niet op de kaart voor. De mijnen van *S. sorbi* zijn naderhand wel gevonden, zodat deze soort toch in de nieuwe lijst is opgenomen.

Het kan ook wat simpeler. Zo ontbreekt *Spilonota laricana* bij Lempke, omdat deze nog niet als aparte soort werd onderscheiden van *S. ocellana*.

Sommige soorten zijn zó schaars dat ze gemakkelijk te missen zijn. Andere zijn waarschijnlijk over het hoofd gezien omdat ze met de meest gebruikelijke vangmethoden nauwelijks te bemachtigen zijn. Zo werden de (vrijwel niet vliegende) vlinders van *Scythris siccella*, die sinds 1941 niet meer in ons land waren aangetroffen, op Terschelling min of meer bij toeval gevonden op bloeiende composieten en Zandblauwtjes *Jasione montana*, terwijl de soort ook eenmaal in een insectenval terecht kwam.

Tenslotte zijn er natuurlijk ook nog soorten die pas sinds kort in ons land voorkomen of die hun leefgebied naar onze provincie hebben uitgebreid; de echte nieuwe dus.

waarom nu pas?

Het is niet zo, dat er vroeger niet naar micro's werd gekeken. Daarom bevreemdt het ontbreken van sommige toch tamelijk gewone soorten op de lijst soms een beetje. We moeten echter niet vergeten dat er pas de laatste jaren relatief veel mensen met deze vlindergroep bezig zijn. Ook hebben wij de beschikking over veel meer determinatiewerken dan de vroegere verzamelaars.

Het zal weinig verwondering wekken dat de meest talrijke nieuwe soorten behoren tot de mineermotten. Met na-

me op deze groep zijn de activiteiten ten behoeve van 'De kleine vlinders' gericht. Door de vraatsporen zijn deze soorten in een langere periode te ontdekken dan alleen gedurende de vliegtijd van de vlinder. Een flink aantal is

Brandnetelmot foto Lubbert Boersma

aan de hand van de mijnen gemakkelijk en betrouwbaar vast te stellen. De lijst wordt aangevoerd door *Heliozela resplendella*, een mineerder van elzen *Alnus spec.*, die in niet minder dan 47 atlasblokken in Friesland werd aangetroffen! Deze wordt gevolgd door *Phyllonorycter geniculella* met 38 en *Phyllonorycter tristigella* met 35 atlasblokken, respectievelijk gebonden aan esdoorn *Acer spec.* en iep *Ulmus spec.*. Het is dus zeker niet zo dat alle nieuwe soorten pas na veel inspanning konden worden gevonden.

De eerste niet-mineerder, *Yponomeuta sedella*, komt pas ex aequo op de veertiende plaats met 14 blokken. Dit geeft tevens aan hoe nuttig het mijnenonderzoek is om de verspreiding van de mineerders, een groep met een aanzienlijk aantal soorten, te volgen.

bijzondere soorten

Een goede reden om niet op de lijst voor te komen kan zeldzaamheid zijn. Veertig van de nieuw gevonden soorten zijn op basis van de gegevens in 'De Kleine vlinders' uit minder dan 10 atlasblokken in Nederland bekend en kunnen dus gerust zeldzaam worden genoemd. Aan de nieuwe soorten die in vijf atlasblokken of minder in dat boek vermeld staan, zal ik hier aandacht besteden.

We beginnen met een soort die nog helemaal niet uit Nederland bekend was: *Eucosma catoptrana*, met als waardplant de Zulte aster *Aster tripolium*. De vlinders zijn in 1993 in twee atlasblokken op Terschelling gevonden. De voedselplant is op de kwelders ruimschoots voorhanden en het is te verwachten dat deze vlinder ook op andere Waddeneilanden en mogelijk op de vastelandskust te vinden is.

Van *Stigmella svenssoni*, die aan eiken *Quercus spec.* gebonden is, kreeg ik op Terschelling een wijfje in handen via een collega die overigens helemaal geen verstand van micro's heeft, maar die niettemin meer dan eens een nieuwe soort voor het eiland heeft gevonden. In dit geval was het de derde vindplaats in Nederland. De rupsen van *Trifurcula subnitidella* mineren in de stengels van Rolklaver *Lotus corniculatus*. De soort is gevonden in Zuid-Limburg (drie atlasblokken), Noord-Holland (één atlasblok) en in 1991 op Terschelling. *Ectoedemia decentella* is een mineerder van de vruchten (vleugeltjes) van de Gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*). Een van de vijf Nederlandse atlasblokken waar de soort is gevonden betrof Oosterwolde, waar Auke van Randen in 1988 een volwassen exemplaar ving.

Stenoptinea cyaneimarmorella is een kleine vertegenwoordiger van de *Tineidae* waarvan de rupsen leven van korstmossen op *Prunus* of van rottend prunushout. De derde vindplaats van Nederland bevond zich in 1990 bij Blesdijke (de eerste vangst na 1948). Een week na deze vondst werd op Terschelling ook een vlinder gevangen. De tineaïde *Triaxomera fulvimitrella* heeft een wel zeer merkwaardige verspreiding. De vijf vindplaatsen die in 'De kleine vlinders' vermeld worden, liggen niet meer dan 50 km uit elkaar in Drente, Groningen en Friesland. Op

de Friese vindplaats te Hemrik zijn inmiddels enkele tientallen exemplaren gevangen.

Tinea steuerei was al in 1964 in Leeuwarden gevangen en staat als eenzame stip op de kaart van Nederland. Deze vangst is door Lempke kennelijk over het hoofd gezien. Van *Phyllonorycter connexella* bevindt zich in Amsterdam een exemplaar uit de vorige eeuw in een collectie, afkomstig uit Jelsum. Ook deze vangst heeft Lempke niet in zijn boek opgenomen. De

gevangen. De rupsen leven op Herts-hoornweegbree *Plantago coronopus* en Zeeweegbree *Plantago maritima*. De bladroller *Pammene germana* was nog maar van één locatie bekend, maar is daarna ook bij Blesdijke gevangen en lijkt in ons land aan een forse opmars bezig (mededeling J. Kùchlein). Als voedselplanten staan eik, meidoorn *Crataegus spec.* en pruim *Prunus spec.* vermeld.

De rupsen van *Mompha idaei* leven in de wortels van het Wilgeroosje *Cha-*

Triaxomera Fulmitrella

foto Siep Sinnema

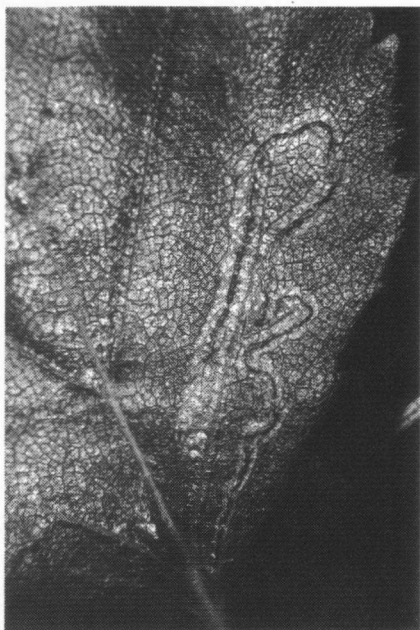
rupsen leven op wilg *Salix spec.* en populier. Ten tijde van 'De kleine vlinders' waren er van vijf atlasblokken in Nederland vondsten bekend.

In 1989 vloog *Biselachista scirpi* massaal boven een veld Zilte rus *Juncus gerardi* (één van de voedselplanten) op de Boschplaat op Terschelling en is daarna nog regelmatig aangetroffen. Dit was de vierde vindplaats in ons land.

Sorhagenia janiszewskae behoort tot de *Cosmopterigidae* en is gebonden aan Sporkhout (Vuilboom) *Rhamnus frangula*. In 1991 werd een exemplaar gevangen te Wolvega, de vijfde vindplaats in ons land. De enige twee gemelde exemplaren van *Scrobipalpa samadensis* leveren twee stippen op Terschelling op, maar mij is bekend dat de soort ook in het Deltagebied is

merion angustifolium; de vlinders zijn slechts bekend van twee atlasblokken in Zuid-Limburg en twee op Terschelling. Het blijft wonderlijk dat een soort met een zo gewone waardplant een dergelijke beperkte verspreiding kent. Kennelijk stelt hij speciale eisen aan de waardplant. De larven van *Coleophora vibicella* leven in zwarte pistoolzakjes op de bladeren van een heel wat zeldzamere plant, te weten Verbram *Genista tinctoria* en de soort is eveneens slechts in Zuid-Limburg en op Terschelling gevonden. Van *Cochylis pallidana* is het Zandblauwtje de waardplant en de soort staat met één vindplaats in Zeeland, één op Vlieland en twee op Terschelling te boek.

Een zeer mooie vangst was *Olethreutes dalecarliana*. Deze fraaie bladroller van Rondbladig wintergroen *Pyrola*

Een mijn (vraatspoor) van een berke-mineermot (*Stigmella*) in een berkeblad

foto Siep Sinnema

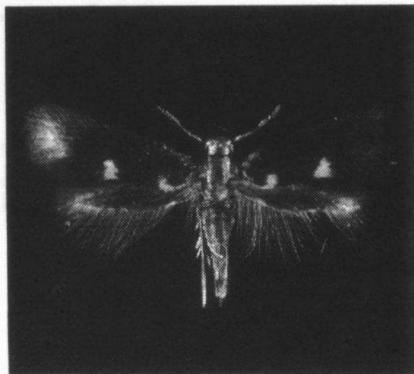
rotundifolia was uit de vorige eeuw van twee plaatsen bekend en is in 1992 in twee blokken op Terschelling gevangen. Waarschijnlijk is het ook daar een zeer schaarse soort, die echter in 1992 een goed jaar had, anders is het moeilijk voor te stellen hoe de vlinder er al zo veel jaren aan de aandacht heeft kunnen ontsnappen.

Naast deze zeldzame soorten zijn er nog twee, nauwelijks minder bijzondere, waarvan de helft of meer van de bij Küchlein vermelde stippen in Friesland ligt. Dat is allereerst *Trifurcula eureka*, een mineerder van Rolklover die bekend is van één blok in Noord-Holland en vijf op Terschelling en tenslotte de gelechiide *Athrips pruinosa* van Kruipwilg *Salix repens*, die bij Melissant (Goeree) is gevonden en verder in respectievelijk één, twee en drie atlasblokken op Vlieland, Terschelling en Ameland.

uitbreiding van areaal

Er zijn soorten die hun areaal in ons land uitbreiden en daarom pas recent Friesland hebben bereikt. De reeds genoemde bladroller *Pammene germana* is er een van. Jannie Sinnema ving de soort in 1995 zelfs op één en dezelfde dag zowel in Drenthe als in Friesland, wat wel iets betekent bij een soort waarvan Küchlein nog maar één stip op de kaart had staan. *Phyllocnistis xenia*, een bladmineerder die slakkespoor-achtige, grillige mijnen in de bladeren van de Witte abeel *Populus alba* maakt, beperkt zich in zijn verspreiding vrijwel tot de kust en rukt daarlangs naar het noordoosten op. Tien jaar geleden werden de mijnen op Terschelling alleen in het westelijk deel gevonden, maar sinds een paar jaar is Oosterend bereikt. De soort is in 1995 overigens in Harlingen aangetroffen.

Ook *Bucculatrix thoracella* kan in dit verband worden genoemd. De soort is in 1967 voor het eerst in Limburg gevonden en heeft in 1982 Friesland be-

Heliozela resplendella

foto Joop Küchlein

reikt, althans toen werden de mijnen in Beetsterzwaag gevonden. De piepkleine mijntjes van deze vlinder in lindebladeren *Tilia spec.* zijn overigens heel wat moeilijker te vinden dan die van de vorige soort. *Phyllonorycter sagittella*, een bladmineerder van de Ratelpopulier *Populus tremula* is in 1994 door

Joop Küchlein gevonden bij Langweer. Deze soort was alleen nog in het zuidelijk deel van Nederland gevonden en tot voor kort zeer zelden. Kennelijk rukt de soort snel naar het noorden op en hetzelfde geldt voor enkele verwante wigge- en populieremineerders.

Enkele populieren zijn inheems in ons land, maar sommige vlindersoorten volgen in ons land geïntroduceerde soorten. De mooi getekende bladroller *Olethreutes siderana* is zo'n cultuurvolger, sinds 1975 uit Nederland bekend en in 1987 voor het eerst in Friesland te Hemrik gevangen. Daar komen nog steeds de meeste waarnemingen vandaan, maar de vlinders zijn intussen ook in zes andere atlasblokken waargenomen. De rupsen leven op het Theeboompje *Spiraea salicifolia*.

tenslotte

Nog steeds zijn er nieuwe soorten te verwachten. Te denken valt bijvoorbeeld aan argyresthia's en gelechiiden van coniferen die het, waarschijnlijk als gevolg van de veelvuldige aanplant van gekweekte Jeneverbessen en andere coniferen, in ons land goed doen en aan de mineerder *Phyllonorycter leucographella* van Vuurdoorn *Pyra-cantha coccinea*, die ik inmiddels tot in Zwolle heb gevonden. Als je erop let zijn de witte, blaasachtige mijnen over de hoofdnerf van de blaadjes niet te missen. Wie vindt de eerste in onze provincie? Voorts zijn er bij ons vast en zeker nog vele minder gewone soorten te vinden, zodat de lijst van deze boeiende groep ook in de toekomst zal blijven groeien. Het volgen van de ontwikkeling van de reeds bekende soorten blijft daarnaast van evenveel belang. Reden genoeg om ons met de kleine vlinders te blijven bezighouden.

Voor de geïnteresseerden is de volledige lijst van nieuwe micro's beschikbaar.

literatuur

Küchlein J.H. 1993. De kleine vlinders, Handboek voor de faunistiek van de Nederlandse Microlepidoptera. Pudoc Wageningen.

Leo Bot, Formerum 28, 8894 KG Terschelling